

Inrikes — i tidsperspektivet

HANS BERGSTRÖM

”... mellan dimmors frost och dun”

— *Myterna om Haga* —

Under de senaste månaderna har herr Helén på ett förtjänstfullt sätt talat om inflationen och dess faror. I själva verket har man under de senaste veckorna knappast kunnat vakna om morgonen förrän herr Helén på ett riktigt och bra sätt i morgonekot förklarat att inflationen kräver åtgärder. Jag har satt stort värde på att vakna på det viset.

Vice moderatledaren *Staffan Burenstam Linder* i riksdagens debatt den 31 maj 1974 om den ekonomiska politiken och Hagaöverenskommelsen.

Två överenskommelser har mer än annat skapat bilden av Gunnar Heléns insatser som partiledare. Den ena är det gemensamma alternativ för att stimulera ekonomin och bekämpa arbetslösheten som folkpartiet, centern och moderaterna presenterade hösten 1971. Den andra är Hagaöverenskommelsen mellan den socialdemokratiska regeringen och folkpartiet i maj 1974.

Fokuseringen på dessa två uppgörelser ger inte en rättvis helhetsbild av Gunnar Helén som politiker, eller ens som partiledare.

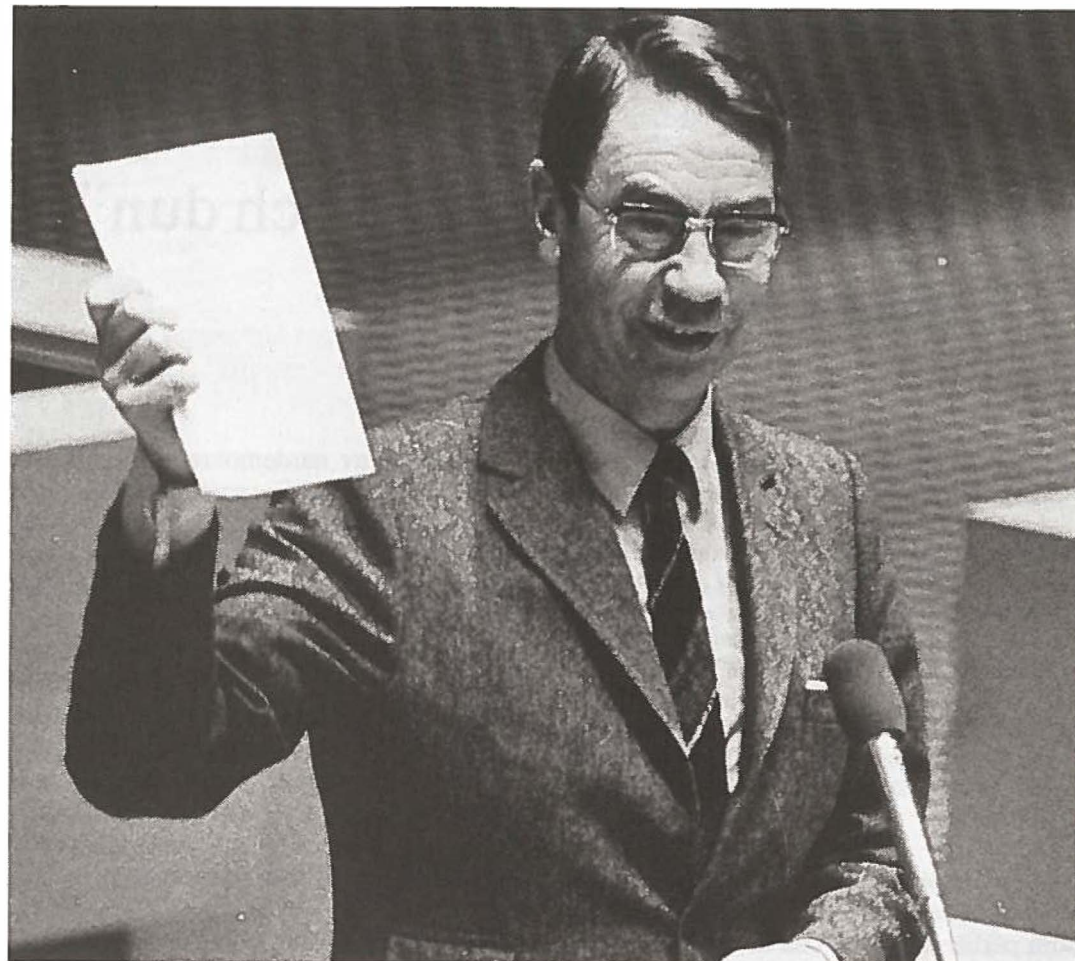
Lanseringen av närdemokratin, de förutseende varningarna för energikris, den mer personligt engagerade pläderytelsen än hos företrädarna för rättvisa åt kvinnorna — sådant missas lätt i den spelets värld som är mera spektakulär.

Men bilden är inte helt orättvis. Dels var Gunnar Helén utan tvekan resultatpolitiker, liksom han är handlingsmänniska (vilket inte behöver vara liktydigt med ”kohandlare” och ”realpolitiker” i den åslingska meningen). Dels hade de båda överenskommelserna 1971 och 1974 stor saklig betydelse och dramatisk politisk innebörd.

● När Helén, Fälldin och Bohman satt tillsammans och krävde sänkt moms, lägre arbetsgivaravgift och andra åtgärder för att få fart på ekonomin och bukt med arbetslösheten på hösten 1971 fick det två viktiga verkningar. För första gången hamnade socialdemokratin på defensiven i debatten om arbetslöshet. Och efter ett decennium av vanmakt hos den icke-socialistiska halvan av svenska folket skapades åter tro på att några

Riksdagens höstdebatt 1971 blev en hård holmgång om varför inte regeringen gjorde mer mot den raskt stigande arbetslösheten. Med Gunnar Helén som drivande kraft hade oppositionen snickrat ihop ett gemensamt dokument med bland annat krav på sänkt moms för att få fart på ekonomin

Foto: Pressens Bild

andra än socialdemokrater skulle kunna regera Sverige (Gösta Bohman ger i sin bok "Så var det" många slående exempel på hur man bland annat inom näringslivet länge utgick ifrån som givet att Sverige alltid skulle komma att styras av socialdemokrater).

Båda dessa effekter bidrog starkt till att socialisterna förlorade sin majoritet i riksdagen

den åren 1974—82, under nästan ett årtionde.

● Hagaöverenskommelsen 1974 gjorde det i sak möjligt att genomföra ett antal viktiga reformer. Den var vidare — och framförallt — ett försök att hejda den inflationsvåg som man befarade skulle komma att svepa in

över Sverige som följd av fyrdubblingen av oljepriserna vintern 1973—74. Politiskt inrebar Haga-överenskommelsen en ansträngning att samlas över blockgränsen för att klara landets ekonomi under en tid av kris i världsekonomin och hot om handlingsförlamning i jämviktsriksdagen.

Hagas dåliga efterklang

Haga har inför eftervärlden fått en dålig klang. Det har hos en del blivit något av ett symbolord för en misslyckad ekonomisk politik och dessutom för folkpartiets kris.

Den 14 augusti 1983 kunde man till exempel läsa i en ledare i Svenska Dagbladet: "Erfarenheter saknas inte av rundabordskonferenser. Överläggningarna på Haga förde oss närmast djupare ner i det ekonomiska moraset — förutom att de gav startsignalen för en utredning om fondsocialismen . . ."

I en intervju i Dagens Eko den 28 augusti 1983 talade Gösta Bohman om "Hagaöverenskommelserna, som ledde till den svåra ekonomiska krisen genom för högt kostnadsläge" . . .

Förvisso finns det anledning att i efterhand diskutera erfarenheterna av den ekonomiska politik som fördes i Sverige efter oljekrisen. Men som så ofta när slagord ersätter analys, tillrättalagda minnesbilder träder istället för historisk verklighet, offras viktiga delar av sanningen. Den som gör sig mödan att studera dokumenten och debatten från 1974 får en helt annan bild av argument och alternativ än den som numera ges i myterna om Haga.

Fem punkter

Det som Haga-politiken anklagats för,

främst från moderat håll, och idag ofta står som symbol för kan sammanfattas i följande fem punkter:

1. En ansvarslost hög inhemsk efterfrågan i ekonomin. "Notan från oljekrisen lämnades över till våra barn".
2. Kostnadskris och snabb inflation genom kraftigt höjda arbetsgivaravgifter.
3. Förhandlingar och samtalsrundor mellan parter och partier, som blev skadliga för ekonomin, bland annat genom att sudda ut gränserna för statsmakternas ansvar kontra parterna på arbetsmarknaden och regeringens ansvar kontra oppositionens.
4. Klartecken gavs för en statlig utredning om löntagarfonder (jfr SvD ovan).
5. Folkpartiet tappade kraftigt i väljaropinionen genom Haga-samarbetet med socialdemokraterna.

Personligen anser jag det korrekt att hävda att den inhemska efterfrågan var ansvarslost hög i Sverige åren närmast efter oljekrisen, att lönekostnaderna steg i en ytterst farlig takt och att arbetsmarknadens parter alltför mycket fritogs från eget ansvar för arbetslöshet och inflation.

Vad jag avser att visa ifråga om de fem punkterna ovan är två andra saker:

● Dels att det är oerhört förenklat, och i vissa avseenden helt falskt, att hävda att Hagaöverenskommelsen *skapade* dessa negativa effekter.

● Dels att moderaternas anspråk på att vara det parti som till skillnad från alla andra insåg vad läget krävde och att hela tiden ha drivit en konsekvent linje ifråga om till exempel budgetunderskottet inte stämmer med verkligheten. Det är en efterhandskonstruktion som förutsätter att de som tar del

av den inte själva granskar det historiska materialet.

Moderaterna mest expansiva!

Låt oss granska de fem punkterna en efter en:

1. "Vi levde över våra tillgångar". Sant. Den privata konsumtionen tilläts stiga realt med 3,5 procent 1974, 2,8 procent 1975 och 4,2 procent 1976. De år när fyrdubblade oljepriser gjorde svenska folket fattigare tillät vi oss att leva bättre än någonsin förr — och att öka vår egen konsumtion i snabbare takt än tidigare. Mot detta protesterade väl ändå moderaterna, med sin känsla för sund ekonomi? Och nog kom det väl starka varningar från Gösta Bohman för vart det skulle barka hän med budgetunderskott och bytesbalans så slapp finanspolitik som den socialdemokratiska regeringen förde?

Nej, verkligheten var den rakt motsatta. Moderaterna var det mest expansiva av alla partier! Konjunkturinstitutet beräknade på senhösten 1973 effekterna av de olika stimulansförslag som lagts fram inför 1974. Resultatet blev följande:

	Effekt år 1974 på totala efterfrågan	
Regeringens förslag	1,8 mdr kr	+0,73% av BNP
Moderaternas förslag	3,0	+1,21
Centerpartiets förslag	2,0	+0,79
Folkpartiets förslag	1,9	+0,77

Finansutskottets socialdemokratiska majoritet avstyrkte moderatförslagen om bland annat sänkt moms med hänvisning till att det samhällsekonomiska utrymmet var begränsat. Beträffande mittenpartiernas stimulan-

ser konstaterade man att de var av ungefär samma omfattning som regeringens. (För en utförligare redovisning se Bengt Metelius krönika "Riksdagen och stabiliseringspolitiken 1971—1976", Institutet för internationell ekonomi vid Stockholms universitet.)

Vid början av 1974 — när världen befann sig mitt uppe i oljekrisen — begärde samtliga de tre borgerliga partierna stimulansåtgärder av regeringen. Den 25 februari kom centern, folkpartiet och socialdemokraterna överens om att sänka momsen med 3 procentenheter från den 1 april till den 15 september. Avsikten var att kompensera för det bortfall i efterfrågan som man trodde skulle komma som följd av stigande oljepriser och oro hos konsumenterna.

Moderaterna krävde istället att momsen skulle sänkas med 5 procent, att det skulle ske redan den 18 mars och att inget beslut skulle fattas om att återgå till en högre moms nivå under hösten.

"En rejäl temporär momssänkning stärker familjernas ekonomi, ger människorna mera att köpa för — den ger ekonomin den

stimulans som behövs för att motverka den stigande arbetslösheten . . .", förklarade moderatledaren Gösta Bohman i riksdagens allmänpolitiska debatt den 30 januari 1974.

"Den momssänkning som vi föreslagit är

på 5 procentenheter. Det är ett ordentligt grepp och någonting som klart skulle ha märkts ute i handeln", deklarerade Staffan Burenstam Linder i finansdebatten den 13 mars 1974 och gav moderaternas uttryckliga anslutning till en starkt expansiv ekonomisk politik.

I den moderata motionen med anledning av regeringens kompletteringsproposition senare på våren hette det: "Genom de åtgärder som oppositionen drev fram får det expansiva inslaget i den ekonomiska politiken för närvarande, med den förhållandevis goda exportkonjunktur vi fortfarande har, anses väl avvägt. . . . Enligt vår uppfattning borde . . . leda till slutsatsen att man måste hålla dörren öppen för fortsatta stimulansåtgärder under hösten."

Metelius granskning visar att moderaterna fullföljde sin linje som det mest expansiva partiet även framöver.

Denna syn på finanspolitiken var också det huvudskalet moderaterna anförde för att gå emot Hagaöverenskommelsen, som träffades i maj 1974 mellan folkpartiet och socialdemokraterna.

Innehållet i Haga

Hagaöverenskommelsen hade två ekonomiska utgångspunkter:

● Den ena var att det rådde bred politisk enighet om två viktiga reformer: sänkt marginalskatt 1975 enligt skatteberedningens enhälliga förslag och sänkt samt rörlig pensionsålder. Regeringen ansåg att dessa båda permanenta reformer måste finansieras för att inte staten skulle dra på sig ett växande budgetunderskott och finanspolitiken bli alltför slapp. Folkpartiet och i viss mån cen-

tern delade denna uppfattning.

För folkpartiet var sänkta marginalsatser (vilkas genomförande hotades av en del vänsterkrafter inom socialdemokratin) och rörlig pensionsålder liberala krav som man kände starkt för. Under överläggningarna lyckades folkpartiet dessutom få gehör för andra liberala reformer: lägre arbetsgivaravgift för egenföretagare, fördubblat sparavdrag i deklarationen och en utredning om olika former av andel-i-vinst-system. Både med tanke på reformernas innehåll och finanspolitikens styrka kände folkpartiet ett medansvar för finansieringen.

● Den andra utgångspunkten var att hindra att den inflation som kom utifrån, med oljepriserna, skulle fortplanta sig i ekonomin via okontrollerade lönestegringar. Därför ville man försöka få de fackliga organisationerna med på att växla ut höjda löner mot sänkta skatter.

Tanken med Hagaöverenskommelsen var alltså — utöver att genomföra viktiga reformer — att motverka både efterfrågeinflation och en starkt hotande kostnadsinflation.

Centern angav två skäl för att inte vara med på överenskommelsen. De uttrycktes så här av Thorbjörn Fälldin i riksdagsdebatten den 31 maj 1974: "Som vi har deklarerat tidigare fanns det två anledningar till att vi inte kunde biträda uppgörelsen. Vi motsätter oss bestämt att man skjuter ytterligare på sänkningen av pensionsåldern till 65 år. Vi anser också att finansieringen av skatteomläggningen delvis måste bedömas mot konjunktursituationen i höst och att man därför inte nu definitivt bör binda sig för hur och i vilken omfattning det skall ske."

Centern ville alltså genomföra den dyrba-

ra sänkningen av pensionsåldern tidigare och de ville hålla öppet för en mer expansiv finanspolitik än Haga-överenskommelsen byggde på.

Moderaternas huvudskäl var också finanspolitiken. Man hävdade att Gunnar Sträng och nu även folkpartiet hade fastnat i ett föråldrat budgettänkande när de ansåg att bestående reformer borde finansieras. Moderaternas partimotion och inläggen under våren från såväl Gösta Bohman som Staffan Burenstam Linder hade som sin mest centrala synpunkt att budgetunderskottet inte skulle bli något som helst problem de kommande fem åren!

(M) krävde högre budgetunderskott!

I den moderata reservationen i finansutskottet i maj 1974 står det till exempel: "Det är ett otidsenligt betraktelsesätt att koncentrera det ekonomisk-politiska intresset till statsbudgetens utveckling och saldo . . . En av orsakerna till de senaste årens ekonomiska svårigheter i vårt land är enligt utskottets uppfattning just detta föråldrade budgetsaldotänkande. Den ekonomiska politiken har inte varit tillräckligt expansiv därför att regeringen, med hänvisning till underskottet i statsbudgeten, inte velat vidtaga erforderliga stimulansåtgärder . . . Vi kan inte ta på vårt ansvar de konsekvenser för ekonomisk tillväxt och sysselsättning som en fortsättning av denna ekonomiska politik skulle medföra. I motionen 1852 (M) diskuteras problemet kring det statliga budgetsaldot och reformutrymmet på ett klagande sätt. Det visas att på grund av bl a skattesystemets konstruktion det nuvarande budgetunder-

skottet inom loppet av några år försvinner."

Staffan Burenstam Linder uttryckte sig ännu tydligare i riksdagsdebatten den 31 maj 1974: "Det finns knappast några stora underskott alls, och inom en femårsperiod blir det istället mycket kraftiga överskott i de offentliga finanserna."

Moderaterna diskuterade bekymrat hur ett växande statligt budgetöverskott (!) under resten av 70-talet skulle dra bort alltför mycket köpkraft från ekonomin. Mot den bakgrunden motsatte de sig den stramare finanspolitik som regeringen och folkpartiet förordade. Ur moderaternas partimotion 1974:1852: "Det alltför höga finansiella sparandet mot slutet av 70-talet måste bringas ned. Annars får den offentliga sektorn en starkt depressiv inverkan på samhällsekonomin Genom att öka underskottet i statsbudgeten kan emellertid erforderlig balans uppnås."

För varningarna om vad som kan hända om man släpper klara normer för budgetpolitiken stod framförallt Gunnar Sträng.

Statsminister Olof Palme erinrade om att grunden för att Sverige kunde tillåta sig vissa stimulanser var att valutaservisen var stark och att bytesbalansen ännu inte visade alltför stora underskott, men han inskräppte vikten av att vara observant på de yttre restriktioner som stimulanspolitiken kunde komma att ställas inför.

En annan varnande röst var folkpartiledaren Gunnar Helén som i januari ifrågasatte de inslag i regeringens stimulanspaket som hade permanent karaktär och därför var svåra att återta när ekonomi och budgetläge krävde det. Också i riksdagsdebatten den 31 maj 1974 tyckte sig Gunnar Helén se ett allt-

för lättsinnigt sätt att ta på verkningarna av oljekrisen: "Vad jag nu tänker på är den utbredda oviljan att på våren 1974 hålla fast vid den insikt som fanns hos många kring årsskiftet: att oljekrisen är någonting mycket allvarligt, att den föder en priskris, en marknadskris och att det gör 1974 och 1975 till de ekonomiskt mest ovissa och svårbemästrade åren under hela efterkrigstiden . . . Hur skönt det än är att hurra och sjunga när en lång, mörk och trist vinter rasat ut, så räcker det ändå inte med att sjunga om sköna maj. Det är tvärtom nödvändigt att envist påminna om två saker: hur inflationen drar fram från land till land närmast som en medeltida pest och hur marknader utomlands, där Sverige sedan gammalt har en stadig och bra avsättning, blivit oberäkneliga."

Hos moderaterna förekom däremot inga farhågor för underskott i budget och bytesbalans eller för verkningarna av en svag fi-

finanspolitik.

Ännu för maj 1975 — efter det att de rekordhöga lönehöjningarna för 1975 och 1976 var klara — kan Bengt Metelius i sin riksdagskrönika redovisa följande: "Oppositionen förordade en mera expansiv ekonomisk politik än regeringen. Särskilt gällde detta moderaterna som bl a ånyo föreslog en temporär sänkning av mervärdesskatten med 4 procentenheter under andra halvåret 1975."

Explosion i kostnader

2. "Kostnadskrisen". Alla är idag eniga om att den alltför snabba kostnadsutvecklingen åren 1974—76 är en huvudanledning till Sveriges ekonomiska kris. I en rapport till LO-kongressen 1981 om "Arbetarrörelsen och löntagarfonderna" konstaterar till exempel författarna: "Av olika skäl steg det svenska kostnadsläget under åren 1974—76

Den socialdemokratiska regeringen vägrade låta de så kallade Haga-överläggningarna ta formen av en stabiliseringspolitisk konferens där alla parter möttes samtidigt. Folkpartiet hade därför egna kontakter med bland annat TCO om den ekonomiska situationen efter oljekrisen och förutsättningarna för lönerörelser. Här en träff på våren 1974 i folkpartiets förtroenderådsum på riksdagen. Fr v Ingemar Mundebo, statstjänstemännens ordförande John Östlund, Gunnar Helén, TCO-ordföranden Lennart Bodström, kommunaltjänstemännens Sven Ahlgren och privat tjänstemännens Ingvar Seregard

mycket kraftigt, inte minst i jämförelse med våra konkurrentländer. Nedgången i produktion och sysselsättning blev härigenom större än vad som kan förklaras av de två tidigare nämnda störningarna (oljekrisen och den åtstramande ekonomiska politiken i västvärlden)."

Bakom dessa formuleringar stod bland andra Kjell-Olof Feldt, Per Olov Edin, Anna Hedborg, Rune Molin, Lars-Erik Nicklasson, Bertil Whinberg, Roine Carlsson och Jan Nygren — således en tung samling av ledande LO-folk, partifolk och t o m SSU.

Det mest relevanta måttet — kostnadsökning per producerad enhet — visar följande utveckling för Sverige och de 14 viktigaste konkurrentländerna åren 1974—76:

	Sverige	14 konkurrentländer
1974	13,2%	17,0
1975	22,6	10,7
1976	17,0	3,3

1974 klarade sig alltså Sverige hyggligt, men 1975 och 1976 gick det käpprätt åt skogen, med välkända verkningar än idag.

Vari bestod då den alltför snabba kostnadsökningen?

● En stor bit vid jämförelse med konkurrentländerna hängde samman med Sveriges medlemskap i *valutaormen*. I mars 1973 hade den socialdemokratiska regeringen lå-

	Årlig procentuell förändring			
	Avtal	Löneglidning	Sociala kostnader	Timkostnad
1974	5,0	6,8	5,1	17,5
1975	10,5	7,5	3,7	22,4
1976	7,9	5,4	3,1	16,8

tit Sverige gå med i valutaormen. Kronans utveckling blev därmed starkt beroende av framförallt D-marken. Under de tre känsliga åren närmast efter oljekrisen — från januari 1974 till december 1976 — apprecierades (dvs skrevs upp) den svenska kronan med hela 12 procent! Detta motsvarades inte på något sätt av en lägre svensk intern kostnadsutveckling än i omvärlden. Följden blev därför en kraftigt försämrad konkurrenskraft internationellt.

● En annan del hade samband med svag ökning av *produktiviteten*, dvs produktionen per arbetstimme, efter 1974. Av tre skäl — ogynnsam varusammansättning av exporten 75—76 (ej 1974), alltför snabba lönestegringar och en av statsmakterna stimulerad lageruppbyggnad som slog tillbaka — kunde inte den svenska industriproduktionen dra full nytta av den nya stegring i världshandeln som skedde åren 1975—76. Detta gick bland annat ut över produktiviteten.

● En tredje del bestod av alltför stora ökningsar av *lönekostnaderna*. Lönekostnaderna kan i sin tur brytas ner på tre beståndsdelar:

- Avtalade lönelöft
- Löneglidning
- Sociala kostnader (via avtal eller lag)

Fördelningen var den här (enligt 1980 års nationalbudget, sid 106) ifråga om industriarbetare:

(Att summeringen inte stämmer helt hänger samman med att basen inte är exakt densamma för löner/löneglidning och sociala kostnader.)

Vi kan genast se att avtal och löneglidning står för den helt dominerande delen av lönekostnadsstegringarna. 1974 var löneglidningen för industriarbetare t o m större än de avtalsenliga lönelöften, något som givetvis skapade problem för LO och i stor utsträckning förklarar varför LO 1975 ville fördela en större del av vad man trodde vara utrymmet genom de centrala förhandlingarna.

Ökningen av de sociala kostnaderna 1975 och 1976 var inte större än under 1977, Gösta Bohmans första år som ekonomiminister! 1977 steg de sociala kostnaderna med 3,4 procentenheter.

Dessutom rådde total politisk enighet om huvuddelen av de ökningsar som skedde av de sociala kostnaderna 1974—76. Det mesta av ökningen 1974 bestod av att folkpensionsavgiften för enskilda inkomsttagare slopades och ersattes av en socialförsäkringsavgift på 3,3 procent av företagets lönesumma. Ytterligare 1,7 procent för arbetare bestod av höjning av avtalsenliga avgifter som riksdagen inte har någonting med att göra.

Vid riksdagens beslut i maj/juni 1974 utifrån Hagaöverenskommelsen accepterade moderaterna en höjning av arbetsgivarnas socialförsäkringsavgift med 2,6 procentenheter som ett bidrag till finansieringen av 1975 års skatteomläggning och sänkningen av pensionsåldern. Moderaterna motsatte sig däremot en höjning av ATP-avgiften med argumentet att sparandet inom ramen

för ATP-systemet var alltför stort, ett argument som ter sig särdeles märkligt utifrån vad vi vet idag, men även borde ha gjort det i det ögonblick då man beslutade om en kraftig utvidgning av förmånssidan i ATP genom sänkt pensionsålder.

Skillnaden i avgiftshöjning för 1975 och 1976 mellan moderaterna och folkpartiet/regeringen låg någonstans kring 1—2 procentenheter. De höjningar folkpartiet godtog byggde på den försäkran som hade förmedlats av regeringen att de höjda avgifterna skulle dras av från löneutrymmet i 1975 års avtalsrörelse i utbyte mot att löntagarna fick sänkt skatt och bättre pensionsförmåner.

Var och en som tittar konkret på siffrorna inser att det inte var skillnaden mellan Haga-parternas och moderaternas föreslagna avgiftshöjningar som skapade Sveriges kostnadskris 1975—76. Man kan i efterhand konstatera att Hagaöverenskommelsen inte lyckades med det som var den centrala avsikten, nämligen att *hejda* inflationsimpulserna och kompensationsmekanismerna genom att dämpa 1975 års avtalsrörelse. Men den *skapade* inte kostnadskrisen.

Bakom låg en riktig analys av riskerna för en inhemsk inflationsvåg som påbröd på den utifrån kommande. Tanken att byta ut lönelöft som skulle skada konkurrenskraften mot skattesänkningar var också rimlig. 1975 kom mycket riktigt den snabba uppgång i världshandeln som hade gjort det möjligt för Sverige att effektivt brygga över nedgången i världsekonomin, bara vi hade lyckats hålla våra egna kostnader i schack.

Nilssons första

Men tyvärr visade det sig att den dynamik

som verkade för en kostnadsexplosion var alltför stark för att kunna hejdas, med de föreställningar och den verklighet som förelåg.

LO hade slutit ett rekordsnabbt och rekordlågt avtal i januari 1974 under intryck av oljekrisens allvar. Det var nye LO-ordföranden Gunnar Nilssons första.

När sedan allvaret upplöstes våren 1974 — trots bl a Gunnar Heléns varningar — och industrin under den fortsatta råvaruboomen bjöd generöst med löneglidning hamnade LO-ledningen i en mycket bekymmersam situation.

Till det bidrog också analyser av hur lönernas andel (inklusive socialförsäkringsavgifter) av förädlingsvärdet sjönk kraftigt, från 67 procent 1972, över 62 procent 1973 till 56,5 procent 1974.

I boken "I bräcklig farkost" beskriver Berndt Ahlqvist så här vad som hände:

Tidigt 1974 hade fackföreningsrörelsen i skuggan av oljekrisen slutit ett lågt avtal (det välbekanta sk 55-öresavtalet). Detta bidrog naturligtvis till att vinstutvecklingen fick den explosiva omfattning som skedde. När lokala fackföreningar vid de vinstrika företagen upptäckte vad som var på gång, begärde och fick de extra påslag och starka tendenser till en allmän löneglidning gjorde sig därtill gällande under hela 1974. Företagens motståndskraft försvagades i takt med att vinsterna steg — det gällde förstas i synnerhet inom de branscher där vinstutvecklingen var starkast.

Marknadskrafterna slog alltså sönder de förutsättningar som det låga löneavtalet hade skapat och nu restes givetvis krav på kompensation från de löntagargrupper, som inte fått någon del i den starka löneglidningen. Dessa krav blev desto

starkare som den internationella inflationen nu fått ett fast grepp även om Sverige.

Det var således bäddat för en löneexplosion av exempellös omfattning och den skulle komma att inträffa just som den svenska ekonomins motor, exportindustrin, starkt försvagats av den internationella konjunkturedgången.

Av texten till Hagaöverenskommelsen framgår att regeringen och folkpartiet klart såg den här faran. Det var därför de försökte bjuda löntagarna något annat än kraftigt höjda löner. Den process som hade dragits igång på löne marknaden och fixeringen vid statistiken över fördelningen av förädlingsvärdet var emellertid för starka för att den olyckliga utvecklingen 1975 skulle gå att hejda. För detta hade förmodligen krävts en betydligt lägre total efterfrågenivå 1974 än den som partierna — och särskilt moderaterna — hade inriktat sig på.

3. "Det var fel med rundabordssamtal". Då den föregående genomgången varit utförlig ska jag fatta mig kort på de återstående punkterna. Jag ska på denna punkt nöja mig med att erinra om att samtliga tre borgerliga partier under åren före Hagasamtalen upprepade gånger begärt just rundabordssamtal mellan partier och parter om ekonomi, skatter, inflation och avtalsrörelse. Två citat från Gösta Bohmans inlägg i riksdagsdebatten den 31 maj 1974 belyser detta väl:

"Under de gångna åren har det parti som jag företräder, liksom hela den demokratiska oppositionen, här i riksdagen krävt mera målmedvetna insatser från regeringens sida för att dämpa prisstegringarna. Vi har år efter år föreslagit åtgärder i det syftet. Vi har begärt överläggningar mellan samtliga i inflationskampen mobilise-

Moderatledaren Gösta Bohman träffade också regeringen på Haga. Här en solskensbild från den 15 maj 1974. Fr v Thage G Petersson, Ingemund Bengtsson, CH Hermansson, Gösta Bohman, Olof Palme, Gunnar Sträng, Thorbjörn Fälldin och Gunnar Helén
Foto: Leif Engberg

ringsbara parter men vi har som bekant inte fått gehör för våra synpunkter, bl a därför att regeringen då antingen haft ensam majoritet i riksdagen eller kunnat driva sin mening med stöd av kommunisterna. Nu är läget ett annat, nu är regeringen i minoritet, och nu har regeringen visat sig beredd att diskutera åtgärder mot prisstegringarna. Det var detta som var utgångspunkten för de överläggningar som statsministern i maj månad förde på Haga slott, överläggningar som så småningom resulterade i den tvåpartiuppgörelse som jag här har berört."

"Jag strök nyss under att vi moderater ingalunda är negativt inställda till kompromisser

mellan de politiska partierna för att åstadkomma sakligt tillfredsställande resultat — tvärtom. Om de överläggningar som regeringen i högtidliga former för några veckor sedan inledde på Haga slott verkligen hade resulterat i ett trovärdigt program mot inflationens förödande konsekvenser, hade vi självfallet varit beredda att ge vårt helhjärtade stöd därtill. Vi har ju själva i våra motioner begärt sådana program."

"Utmärkt", sa Bohman

4. "Haga gav klartecken för utredning om löntagarfonder". Hagaöverenskommelsen innebar att regeringen gick med på att tillsätta en statlig utredning om löntagarnas andel

i företagens kapitalbildning, vari ryms åtskilliga andra alternativ än de socialistiska löntagarfonder som LO sedan kom att binda sig för genom sin kritiklösa accept av Meidnerförslaget på LO-kongressen 1976.

Så här efteråt kan man också konstatera att den statliga fondutredningen gjort studier och presenterat ett omfattande material som betytt mycket för att ta bort villfarelser ur fonddebatten. Det gäller till exempel utredningens värdefulla analyser av den verkliga, inflationsrensade vinstutvecklingen i näringslivet och den förmögenhetsutjämning som faktiskt ägt rum i Sverige under ett antal decennier.

Att den här delen i Haga-överenskommelsen upplevdes som helt annorlunda i 1974 års debattläge än ibland i dagens belyses väl av Gösta Bohmans kommentar i riksdagsdebatten den 31 maj 1974:

”Fördelningspolitiskt och psykologiskt kan den ojämna vinstutvecklingen självfallet medföra olägenheter. Inte minst den solidariska lönepolitiken medverkar till att skapa spänningar, orsakade av den goda vinstutvecklingen i höglöneföretag och en otillfredsställande vinstutveckling i låglöneföretag. Detta problem antyds i tvåparti-uppgörelsen, enligt vilken statsmakterna nu bör för sin del medverka till en rättvis och rimlig lösning på hur löntagarna skall få inflytande och del av förmögenhetstillväxten i företagen.

Det är en fråga som vi moderater har drivit mycket hårt under de senaste decennierna — jag väckte själv den första motionen på 1950-talet.

— — — Men socialdemokratin har hela tiden kategoriskt sagt nej, bl a så sent som för några veckor sedan. då oppositionen lade fram förslag i den riktningen . . . Nu är detta med i uppgörelsen, vilket ju är utmärkt; det är i alla fall någonting som är konstruktivt.”

5. ”Haga-samarbetet sänkte folkpartiet”. Fel. Folkpartiets stora nedgång i opinionsmätningarna — från framgångsvalet 1970 — kom under perioden av intensiv trepartisamverkan åren 1971—73. Dels lyftes nye centerledaren Thorbjörn Fälldin fram som borgerlighetens statsministerkandidat, alternativet till Palme. Dels tog moderaterna väljare från folkpartiet under 1973, bland annat i spåren av den heta Vietnamdebatten.

Valförlusten 1973 — till 9,4 procent från 16,2 i riksdagsvalet 1970 — fick sin fortsättning i en ytterligare försvagning i opinionen efter valet. Redan i januari 1974 nåddes bottenläget 6,5 procent i Sifo. Sifomätningarna för mars, april och maj visade samma svaga ställning. Hagaöverenskommelsen medförde att folkpartiets nivå i väljaropinionen *steg* med två procentenheter i juni, till åtta procent. Denna högre nivå behölls sedan in i 1975.

Man kan hävda att summan av alla samarbetsturer och överenskommelser under 60- och 70-talen, alltifrån mittensamverkan till skatteöverenskommelsen, 1981, gjorde att bilden av folkpartiet kom att präglas alltför mycket av politiska kombinationer på bekostnad av idéinnehåll i politiken. Att just Haga-överenskommelsen skulle ha försvagat folkpartiets ställning i opinionen finns däremot inget belägg för.

*

Den genomgång jag här gjort av myterna om Haga leder *inte* till slutsatsen att den politik folkpartiet förordade var utan brister. Även folkpartiet överskattade möjligheten att hålla nere kostnadsutvecklingen jämsi-

des med stora stimulanser till efterfrågan i ekonomin. Erfarenheterna av Gunnar Strängs ”förlorade år” 1971—72 låg alltför nära i tiden för att man skulle orka frigöra sig från det ensidigt keynesianska tänkande som oljekrisen gjorde otillräckligt. Det gällde särskilt som landets samlade ekonomkår livligt hejade på för en mer expansiv finanspolitik.

De här åren fanns det också i Sverige ett otillräckligt medvetande om riskerna med att börja dra på sig underskott i bytesbalans och budget, ganska naturligt med tanke på att Sverige inte på årtionden hade haft nämnvärda problem av det slaget.

Vad som övertygande framgår av dokumenten är att *inget* parti kan frita sig från dessa missbedömningar, från att ha varit präglad av de tidsstämningar som vi idag vet ledde fel. Hagaöverenskommelsen var i sin analys av riskerna för svår kostnadsinflation i oljekrisens spår bland det mest realistiska som skrevs och sades de här åren.

I vart fall kan man inte påstå att förutseendet var större hos det moderatparti som ständigt krävde en ännu mer expansiv finanspolitik och som inför 70-talets sista år hävdade att man ”genom att öka underskottet i statsbudgeten kan uppnå erforderlig balans”.

Att överskrida gränser

ETT LIBERALT SPEKTRUM

En vänbok till Gunnar Helén

NATUR OCH KULTUR

Innehållsförteckning

Några ord om boken	9
MYCKET PERSONLIGT	
Gossen Ruda blir hövding <i>Erik Hjalmar Linder</i>	13
Våra fäder folkskollärarna <i>Ingrid Helén</i>	23
Om Uplandz och Sudermannalandz Skillnad <i>Ulla Isaksson</i>	35
Konungens fångenskap och död <i>Matts Rying</i>	41
SAKLIGT I DET MESTA	
<i>Utrikes ifrån</i>	
Farligt med yrkespolitiker <i>Walter Scheel</i>	47
NORDEK-planen — sedd ur dansk synvinkel <i>Helge Larsen</i>	51
Intryck från en Japan-resa <i>Lennart Ohlsson-Leijon</i>	59
<i>Politik över gränserna</i>	
Fredens pris <i>Kerstin Anér</i>	65
Liberalism och mellanfolklig solidaritet <i>Olle Dahlén</i>	73
Internationell ramhushållning <i>Sten Gustafsson</i>	81
Fredsrörelsen och partipolitikerna <i>Ingrid Segerstedt-Wiberg</i>	87
<i>Inrikes — i tidsperspektivet</i>	
„... mellan dimmors frost och dun” Myterna om Haga <i>Hans Bergström</i>	93
Om frisinet i folkpartiet — dess existens och uppgifter <i>Ingemar Eliasson</i>	107
Partiledare förr och nu <i>Sven-Erik Larsson</i>	115
Mångtydigheten som politiskt instrument <i>Gunnar Richardson</i>	125
Opinionsbildningen i alkoholfrågan måste ha bredd <i>Jan-Erik Wikström</i>	133
<i>Mellan län och rike</i>	
Huvudstad och nation <i>Nils Hallerby</i>	141
Landshövding — mellan politik och förvaltning <i>Ingemar Mundebo</i>	147
<i>Medialiberalism</i>	
Världen i vårt vardagsrum <i>Nils-Olof Franzén</i>	155
Kanaltrafikens storhet och fall <i>Gunnar Hallingberg</i>	163
Om traditioner i den liberala pressen <i>Per-Olof Hanson</i>	171
TILL ANTIPODIEN!	
Emigrantinstitutet och Australien <i>Ulf Beijbom</i>	179
Författarna	189

Omslag: Börje Fransson

Formgivning och teknisk produktion: Bert Anderson

Tryckt på Bergslagsposten, Lindsberg 1984

ISBN 91-27-01447-9

Några ord om boken

Kan en liberal människas personliga spännvidd — hennes andliga spektrum — också och med skäl kallas "ett liberalt spektrum"? Vi som redigerat denna vänbok kom till övertygelsen att så gott kunde ske i fallet Gunnar Helén.

Redaktionsgruppen består av några av hans många vänner, några som verkat tillsammans med honom eller till och med fostrats av honom. Boken tillägnas honom i samband med att han avgår som landshövding i Stockholms län.

Efter kontakter med den stora och till typ och inriktning starkt skiftande vänkrets som gärna ville ge sitt bidrag, insåg vi vilken bredd och rörlighet boken skulle få — en i och för sig självklar spegling av föremålets personlighet.

Gunnar Helén har aldrig låtit sig stängas inne mellan trånga gränser. Han är ursprungligen språkman, har sedan i sitt liv varit både journalist, politiker och ämbetsman och i alla dessa egenskaper okonventionell: han har passerat traditionsgränser som vetenskapsman, forcerat blockgränser i svensk politik, vunnit nära vänskapskontakter i andra nationer. Många förknippar fortfarande hans namn mest med lysande insatser i radion, det gränslösa mediet. Och landshövdingens ämbete ligger ju i gränsskiktet mellan politikerns och ämbetsmannens fält. Det är symboliskt att en av hans bestående skapelser gäller forskning kring svensk emigration: *Utvandrarnas hus i Växjö*.

Den insikten trängde sig snart fram: denna rörlighet, denna broslagning mellan grupper, denna vakenhet inför möjligheter, om de är goda och socialt rättfärdiga, kunde ju helt enkelt ses som en yttring av liberal tradition. Var det inte fråga om vad som förr så ofta kallades frisinne — i betydelsen ett fritt sinne?

Några av bidragen är mycket personliga. De flesta är mest sakliga. Vår förhoppning är att syntesen av personligt och sakligt skall kunna upplevas som ett bidrag till den högaktuella debatten om vad liberalism är och därmed som aktuell och intressant för en långt vidare krets än den som känner den avgående landshövdingen personligen.

Dock förblir boken i första hand en hyllning till den liberala människa som bär namnet Gunnar Helén och till hans dynamiska samhällsinsats.

Redaktionskommittén

*Erik Hjalmar Linder
Gunnar Hallingberg*

*Jan-Erik Wikström
Hans Bergström*

"ETT LIBERALT SPEKTRUM" —

ÄR DET RIMLIGT att så benämna en liberal människas personliga spännvidd? Vi som redigerade denna vänbok kom snart till övertygelsen att det gott kunde ske i fallet Gunnar Helén.

EFTER KONTAKTER med den rikt skiftande vänkrets som gärna ville medverka insåg vi vilken bredd och rörlighet boken skulle få. Boktiteln blev självklar, innehållet **mycket** mer än en tribut till en enskild "gränsöverskridande" person. Vårt hopp är att bokens många exempel kan upplevas som bidrag till den högaktuella debatten om **vad liberalism egentligen är**.

MEDARBETARE

I. "Mycket personligt":

Erik Hj. Linder, Ingrid Helén, Ulla Isaksson, Matts Rying.

II. "Sakligt i det mesta":

Utrikes ifrån: *Walter Scheel, Västtyskland, Helge Larsen, Danmark, Lennart Ohlsson-Leijon: Impulser från Japan.*

Fredsfrågan: *Kerstin Anér, Ingrid Segerstedt-Wiberg.*

Internationell ekonomi: *Sten Gustafsson.*

Mellanfolklig solidaritet: *Olle Dahlén.*

Inrikes perspektiv, även politiskt-vetenskapliga: *Hans Bergström (Myterna om Haga), Ingemar Eliasson (Vad är frisinne?), Sven-Erik Larsson (Partiledare förr och nu), Gunnar Richardson (skolpolitik), Jan-Erik Wikström (alkoholfrågan). Huvudstad, län, nation: Nils Hallerby, Ingemar Mundebo.*

Medialiberalism: *Nils-Olof Franzén, Gunnar Hallingberg, Per-Olof Hanson.*

III. "Till antipodien!"

Emigrantinstitutet i dag: *Ulf Beijbom.*

NATUR OCH KULTUR

ISBN 91-27-01447-9

Att överskrida gränser

Att överskrida gränser

ETT LIBERALT SPEKTRUM

En vänbok till Gunnar Helén

Erik Hjalmar Linder m fl
Natur och Kultur